KOKAND UNIVERSITY HERALD SCIENTIFIC E-JOURNAL
ISSN: 2181-1695

QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI
KOKAND UNIVERSITY HERALD
ВЕСТНИК КОКАНДСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

OAK: 01-08/1819/6

www.herald.kokanduni.uz

ROJIY LIRIK MEROSINING G‘OYAVIY-BADIIY XUSUSIYATLARI

Dilmurod Asqarov,
O‘zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi O‘zbek tili, adabiyoti va folklori instituti katta ilmiy xodimi, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
ORCID: 0009-0008-2270-4515
E-mail: asqarov.dm.94@gmail.com
DOI: https://doi.org/10.54613/y1xdjd87

MAQOLA HAQIDA/ О СТАТЬЕ

Qabul qilindi: 6-noyabr 2026-yil
Tasdiqlandi: 9-noyabr 2026-yil
Jurnal soni: 20-A
Maqola raqami: 14

KALIT SO‘ZLAR/ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Muhammad Yusuf Rojiy Xorazmiy, Xorazm adabiy muhiti, mumtoz adabiyot, lirik meros, g‘azal, muxammas, tasavvuf, ishq, badiiy obraz, poetik mahorat, adabiy an’ana

ANNOTATSIYA/ АННОТАЦИЯ

Maqolada XIX asr Xorazm adabiy muhitining iste’dodli vakillaridan biri Muhammad Yusuf Rojiy Xorazmiyning adabiy merosi, uning o‘zbek mumtoz she’riyati taraqqiyotidagi o‘rni hamda ijodining g‘oyaviy-badiiy xususiyatlari tahlil qilinadi. Shoir devonida jamlangan g‘azal, muxammas, mustazod, murabba’, musaddas, qasida, hikmat va munojot janrlariga mansub asarlarning mazmun-mohiyati yoritiladi. Xususan, Rojiy lirikasida ishq va hijron, vafo va bevafolik, insoniy kechinmalar, ruhiy iztirob, axloqiy poklik hamda ijtimoiy adolatsizlikka munosabat masalalarining badiiy ifodalanishiga e’tibor qaratiladi. Shoir she’riyatidagi an’anaviy obrazlar, ramziy ifodalar, tashbeh va istioralarning estetik vazifasi aniq she’riy namunalar asosida ochib beriladi. Shuningdek, Alisher Navoiy, Fuzuliy, Ogahiy va Komil Xorazmiy ijodi bilan adabiy mushtaraklik, muxammasnavislik an’analari hamda Rojiy ijodining Xorazm adabiy muhitidagi o‘ziga xos mavqei ilmiy jihatdan asoslanadi. Shuningdek, maqolada shoir ijodining janr xususiyatlari, mumtoz adabiy an’analar bilan uzviyligi, badiiy tasvir vositalaridan foydalanish mahorati hamda she’riy asarlaridagi axloqiy-ma’rifiy qarashlar tahlil etiladi. Rojiy Xorazmiy lirikasida ishqiy kechinmalar, insoniy fazilatlar, qanoat, vafo, hayotning o‘tkinchiligi kabi mavzular bilan bir qatorda, jamiyatdagi ayrim illatlarga munosabat ham o‘z ifodasini topgan. Shoirning muxammasnavislik faoliyati, mumtoz shoirlar ijodiga munosabati va tarjimonlik merosi uning XIX asr Xorazm adabiy muhitidagi o‘rni hamda adabiy jarayon rivojiga qo‘shgan hissasini belgilovchi muhim jihatlar sifatida yoritiladi.

ABOUT THE PAPER

Accepted: 6 November 2026
Approved: 9 November 2026
Volume: 20-A
Paper number: 14

KEYWORDS

Muhammad Yusuf Rojiy Khwarazmi, Khorezm literary environment, classical literature, lyrical heritage, ghazal, mukhammas, Sufism, love, poetic imagery, poetic skill, literary tradition

ANNOTATION

The article examines the literary legacy of Muhammad Yusuf Rojiy Khwarazmi, one of the talented representatives of the nineteenth-century Khorezm literary environment, his role in the development of Uzbek classical poetry, and the ideological and artistic features of his creative work. It explores the content and significance of works included in the poet’s divan, representing such genres as ghazal, mukhammas, mustazad, murabba, musaddas, qasida, hikmat, and munojot. Particular attention is paid to the artistic expression of love and separation, fidelity and unfaithfulness, human emotions, spiritual anguish, moral purity, and attitudes towards social injustice in Rojiy’s lyrical poetry. The aesthetic functions of traditional poetic images, symbolic expressions, similes, and metaphors are examined through specific poetic examples. The article also provides a scholarly analysis of literary parallels with the works of Alisher Navoi, Fuzuli, Ogahi, and Komil Khwarazmi, the traditions of mukhammas composition, and the distinctive position of Rojiy’s creative work within the Khorezm literary environment. Furthermore, the article analyzes the genre characteristics of the poet’s works, their continuity with classical literary traditions, his mastery of artistic devices, and the moral and educational views reflected in his poetry. Alongside themes of love, human virtues, contentment, fidelity, and the transience of life, Rojiy Khwarazmi’s lyrical works also express his attitude towards certain social vices. The poet’s contribution to the development of the literary process is considered in relation to his work as a mukhammas poet, his engagement with classical literary heritage, and his translation activities.

Kirish

XIX asr o‘zbek adabiyoti tarixida Xorazm adabiy muhiti o‘zining sermahsul ijodiy jarayoni, janriy rang-barangligi va badiiy-estetik izlanishlari bilan alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur davrda shakllangan adabiy muhit Munis tomonidan boshlangan ma’rifiy va ijodiy an’analarning Ogahiy, Komil Xorazmiy, Muhammad Yusuf Rojiy, Bayoniy, Feruz va boshqa ijodkorlar faoliyatida davom ettirilishi bilan xarakterlanadi. Bu davr she’riyatida mumtoz adabiyotning shakliy va mazmuniy mezonlari saqlangan holda, inson ruhiyati, ijtimoiy munosabatlar, axloqiy qarashlar hamda davr voqeligiga munosabatning yangi qirralari namoyon bo‘ldi.

Xorazm adabiy muhitining muhim xususiyatlaridan biri ijodkorlarning o‘zaro adabiy hamkorligi, ustoz-shogird munosabatlari va mumtoz she’riyat namoyandalari ijodiy tajribasiga tayanishidir. Shu jihatdan Muhammad Yusuf Rojiy Xorazmiy ijodi alohida e’tiborga loyiq. U shoirlik bilan bir qatorda xattotlik va tarjimonlik faoliyati bilan ham shug‘ullangan, arab va fors tillarini puxta egallab, tarixiy hamda ilmiy asarlarni o‘zbek tiliga tarjima qilishda ishtirok etgan.

Rojiy Xorazmiyning ijodiy merosi uzoq vaqt davomida keng kitobxonlar ommasiga yetarlicha tanishtirilmagan. Uning asarlarini o‘rganishda qo‘lyozma devonlar, turli bayozlar va Xorazm adabiy muhitiga oid tazkiralar muhim manba vazifasini bajaradi. 2008-yilda nashr etilgan “Jamoling gulshanining bulbuliman” to‘plami shoir merosini tizimli o‘rganish uchun muhim manbalardan biri hisoblanadi. Mazkur nashrda shoirning devon nusxalari, tarjimonlik faoliyati, adabiy aloqalari va she’riy merosiga oid ma’lumotlar jamlangan.

Rojiy ijodini o‘rganish, bir tomondan, XIX asr Xorazm she’riyatining janriy va badiiy xususiyatlarini aniqlashga xizmat qilsa, ikkinchi tomondan, mumtoz adabiy an’analarning keyingi davr ijodkorlari faoliyatida qanday davom etganini tushunish imkonini beradi.

Adabiyotlar tahlili

Muhammad Yusuf Rojiy Xorazmiy ijodini o‘rganishda XIX asr Xorazm adabiy muhitiga oid tarixiy-adabiy manbalar, tazkiralar va keyingi davr adabiyotshunoslik tadqiqotlari muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi. Shoirning hayoti, ijodiy faoliyati, adabiy aloqalari va badiiy merosi haqidagi dastlabki ma’lumotlar Muhammad Amin o‘g‘li Laffasiyning tazkiralarida aks etgan. Muallif Rojiy ijodiga baho berar ekan, uning she’rlari zohiran oshiqona mazmunga ega bo‘lsa-da, teran ma’no va falsafiy mushohadalarni mujassamlashtirishini alohida ta’kidlaydi. Shuningdek, shoirning xattotlik va tarjimonlik faoliyati, Xiva adabiy muhitidagi mavqei hamda ayrim amaldorlar faoliyatiga tanqidiy munosabati haqida ma’lumot beradi [1, 7–8-b.].

Rojiy Xorazmiy hayoti va ijodini o‘rganishda P.Qayumovning “Tazkirayi Qayyumiy” asari ham e’tiborga molik. Unda shoirning Xorazmda tug‘ilgani, qozining farzandi bo‘lgani, yoshligidan ilm olishga intilgani va moddiy qiyinchiliklarga qaramay madrasada tahsil olgani qayd etiladi. Muallif Rojiy she’riyatining ijtimoiy-tanqidiy xususiyatlariga ham e’tibor qaratib, uning ayrim she’rlarida amaldorlar faoliyati va davrning ma’naviy muammolari tanqid qilinganini ko‘rsatadi [1, 8–9-b.].

Y.Yusupovning Xorazm shoirlari haqidagi tadqiqotlari Rojiy tarjimayi holi va ijodiy faoliyatini tarixiy-adabiy jihatdan aniqlashtirishda muhim o‘rin tutadi. Xususan, shoirning tug‘ilgan va vafot etgan yillari, devonining ko‘chirilish tarixi hamda zamondoshlari bilan munosabatlariga oid ma’lumotlar muhokama qilinadi. M. Berdimurodova tomonidan tayyorlangan nashrda avvalgi qarashlar qo‘lyozma manbalardagi dalillar bilan qiyoslanib, Rojiy 1825–1870-yillarda yashab ijod qilgan degan xulosa ilgari suriladi [1, 5–7-b.].

V.Mo‘minovaning o‘zbek demokratik adabiyoti va lirikasi masalalariga bag‘ishlangan ilmiy qarashlari ham Rojiy ijodini XIX asr adabiy jarayoni bilan bog‘liq holda baholash imkonini beradi. Xususan, shoirning adabiy muhitdagi o‘rni, ijodiy an’analari va zamondoshlari bilan munosabatlari uning lirik merosini kengroq tarixiy-estetik kontekstda o‘rganishni taqozo etadi. Rojiy ijodiga oid mavjud ma’lumotlarda uning Komil Xorazmiy va Ogahiy bilan adabiy yaqinligi, Avoz O‘tar ijodiga ko‘rsatgan ta’siri ham alohida qayd etiladi [1, 9–14-b.].

Rojiy ijodining ijtimoiy-tanqidiy yo‘nalishini o‘rganishda uning “Nasihati hikmat” asari alohida ahamiyatga ega. Mazkur asarda Ahmad Yassaviy hikmatlariga xos pand-nasihat ruhi davom ettirilib, ilm va amal o‘rtasidagi nomuvofiqlik, poraxo‘rlik, diniy mavqedan shaxsiy manfaat yo‘lida foydalanish kabi illatlar tanqid qilinadi. Asarning mazmuniy va badiiy xususiyatlari Rojiy ijodida axloqiy-didaktik qarashlar muhim o‘rin egallaganini ko‘rsatadi [1, 15–16-b.].

Tadqiqot metodologiyasi

Maqolada tarixiy-adabiy, qiyosiy-tipologik, biografik va badiiy tahlil metodlaridan foydalanildi. Rojiy Xorazmiyning “Jamoling gulshanining bulbuliman” to‘plamida keltirilgan she’riy namunalari mazmun, obrazlar tizimi, poetik ifoda va janriy xususiyatlar nuqtayi nazaridan o‘rganildi. Shoirning ayrim g‘azallari va muxammaslari mumtoz adabiyot namoyandalari ijodi bilan qiyoslandi. Badiiy vositalarning qo‘llanishi she’rning umumiy mazmuni va lirik qahramon ruhiy holati bilan bog‘liq holda tahlil qilindi. Shuningdek, tazkira va qo‘lyozma ma’lumotlari asosida shoirning ijodiy faoliyati tarixiy-adabiy kontekstda baholandi.

Natijalar

Muhammad Yusuf Rojiy Xorazmiy ijodiy merosining muhim xususiyatlaridan biri uning janriy jihatdan rang-barangligidir. “Jamoling gulshanining bulbuliman” to‘plamida keltirilgan ma’lumotlarga ko‘ra, shoirning hozircha aniqlangan adabiy merosi taxminan 3500 misrani tashkil etadi. Uning ijodida g‘azal, muxammas, mustazod, murabba’, musaddas, qasida, hikmat va munojot janrlari mavjud. Ushbu janrlar orasida g‘azal va muxammaslar asosiy o‘rinni egallaydi [1, 13–15-b.].

To‘plamda Rojiy devonining barcha nusxalarida 120 ta g‘azal qayd etilgani ko‘rsatiladi. Shu bilan birga, Avoz O‘tar devonidagi Rojiy g‘azaliga bog‘langan muxammasni o‘rganish jarayonida uning devoniga kiritilmagan yana bir g‘azal aniqlangan. Bu holat shoir ijodiy merosini o‘rganishda faqat bitta devon nusxasi bilan cheklanib qolmasdan, turli bayoz va qo‘lyozmalarni ham qiyosiy tekshirish zarurligini ko‘rsatadi.

Rojiy muxammasnavislik an’analarini rivojlantirishda ham faol ishtirok etgan. Uning devonida dastlab 28 ta muxammas qayd etilgan bo‘lsa, qo‘lyozmalar fondida saqlanayotgan ayrim bayozlarni o‘rganish natijasida yana 6 ta muxammas aniqlangan. Ularning uchtasi Alisher Navoiy, ikkitasi Ogahiy va bittasi Fuzuliy g‘azallariga bog‘langan. Shu asosda shoirning jami muxammaslari 34 taga yetkazilgan [1, 14-b.].

Bu ma’lumotlar Rojiy ijodida mumtoz adabiyot namoyandalarining poetik tajribasiga munosabat tasodifiy hodisa bo‘lmaganini ko‘rsatadi. U o‘zidan oldingi shoirlar yaratgan badiiy an’analarni davom ettirish bilan birga, ularga o‘zining individual ijodiy munosabatini ham ifodalagan.

Ayniqsa, Avoz O‘tar tomonidan Rojiy g‘azaliga muxammas bog‘lanishi ikki ijodkor o‘rtasidagi adabiy izdoshlikning muhim dalilidir. To‘plamda Avoz O‘tar Rojiy ijodidan ta’sirlangani, uni o‘ziga ustoz deb bilgani haqidagi ma’lumotlar ham keltiriladi. Demak, Rojiy ijodining ta’sir doirasi faqat o‘z zamondoshlari bilan cheklanmagan, undan keyingi Xorazm she’riyati vakillariga ham yetib borgan.

Rojiy Xorazmiy lirik merosining asosiy qismini ishqiy mavzudagi g‘azallar tashkil etadi. Shoir mumtoz adabiyotda shakllangan oshiq, ma’shuqa, hijron, visol, raqib, ko‘ngil, ko‘z yoshi kabi an’anaviy obraz va tushunchalardan foydalanib, inson ruhiyatining murakkab holatlarini tasvirlaydi. Biroq uning g‘azallarida ishq faqat ma’shuqa husniga mahliyo bo‘lish yoki visol istagidan iborat emas. Unda iztirob, sadoqat, ruhiy tobelik, umid va umidsizlik o‘rtasidagi ziddiyatlar ham muhim o‘rin tutadi.

Shoirning:

Jamoling gulshanining bulbulidur dardlig‘ ko‘nglum,

Ne tong, gar anbarin sunbullaringda anga ma’vodur [1, 52-b.].

baytida lirik qahramonning ichki kechinmasi tabiat manzarasi orqali ifodalanadi.

Birinchi misrada ko‘ngil bulbulga qiyoslanadi. Mumtoz she’riyatda bulbulning gulga intilishi oshiqning ma’shuqaga bo‘lgan muhabbatini ifodalovchi an’anaviy ramzlardan biridir. Rojiy ushbu obrazni “dardlig‘ ko‘ngil” birikmasi orqali yanada ta’sirchanlashtiradi. Chunki bulbulning gulga intilishi oddiy zavq yoki estetik maftunlik emas, balki dard va sog‘inch bilan bog‘langan. Ikkinchi misrada esa ma’shuqaning sunbul kabi tasvirlangan sochlari oshiq ko‘nglining orom topadigan maskani sifatida talqin qilinadi.

Baytda gul, bulbul va sunbul obrazlari o‘zaro yaxlit poetik manzarani hosil qiladi. Ularning har biri alohida estetik vazifani bajarsa-da, umumiy mazmun ishqiy intilish va ruhiy bog‘liqlikni ifodalashga xizmat qiladi. Shoirning badiiy mahorati an’anaviy obrazlardan foydalanib, lirik kechinmaning tabiiy va ta’sirchan ifodasiga erishganida ko‘rinadi.

Rojiy g‘azallarida hijron mavzusi ham alohida ahamiyatga ega. Shoirning:

O‘shal kundin beriki, orazingdin ayrutushmishmen,

Ishim har kecha tinmay telbalar yanglig‘ ulolodur. [1, 52-b.]

misralarida ayriliqning inson ruhiyatiga ta’siri tasvirlanadi.

Bu yerda hijron vaqtinchalik kayfiyat emas, balki lirik qahramonning kundalik hayotini egallagan doimiy ruhiy holat sifatida namoyon bo‘ladi. “Har kecha” birikmasi iztirobning uzluksizligini kuchaytirsa, “telbalar yanglig‘” o‘xshatishi oshiqning odatiy ruhiy muvozanatdan chekinishini ifodalaydi. Shunday qilib, shoir hijronni faqat tashqi ayriliq sifatida emas, insonning ichki dunyosida kechayotgan murakkab jarayon sifatida talqin qiladi.

Rojiy ijodida yorning va’dasiga vafo qilmasligi, oshiqning esa kutishdan to‘xtamasligi bilan bog‘liq motivlar ham uchraydi. Jumladan:

Ey nigor, hanuz kelmas ul nigor,

Tortamen ranju intizor hanuz.

Vada aylab edi kelurga vale,

Vadasida yo‘q ustuvor hanuz. [1, 54-b.]

misralarida va’da va uning bajarilmasligi o‘rtasidagi ziddiyat asosiy poetik mazmunni tashkil etadi.

G‘azalda “hanuz” radifining takrorlanishi lirik qahramonning uzoq davom etayotgan intizorini kuchaytiradi. Radifning har bir misrada qaytalanishi kutish jarayonining yakunlanmaganligini, vaqt o‘tsa-da, ruhiy kechinma o‘zgarmayotganini anglatadi. Shoir bu vosita orqali hijronning davomiyligi va oshiq qalbidagi umidning so‘nmasligini badiiy ifodalaydi.

Rojiy Xorazmiy she’riyatida mumtoz Sharq lirikasiga xos bo‘lgan gul, bulbul, sarv, sunbul, nargis, quyosh, oy, sham va parvona singari obrazlar faol qo‘llanadi. Ushbu obrazlar orqali ma’shuqaning tashqi go‘zalligi, oshiqning ruhiy holati va muhabbatning turli ko‘rinishlari tasvirlanadi.

Shoirning nargis guliga bag‘ishlangan g‘azalida:

Gulshanda garchi bo‘lmish zebi bahor nargis,

Bor surmagun ko‘zungga demaklik or nargis. [1, 55-b.]

misralari keltiriladi.

Mazkur baytda nargis gulining ko‘zga qiyoslanishi mumtoz she’riyatda keng tarqalgan poetik an’ananing davomidir. Biroq shoir obrazni oddiy tashbeh darajasida qoldirmaydi. Nargisning tabiiy go‘zalligi ma’shuqaning ko‘zlari bilan qiyoslanib, uning husni oldida tabiatdagi go‘zallikning ham ojizligi ta’kidlanadi.

G‘azalning keyingi baytlarida gul, sarv va nargis o‘zaro uyg‘un holda tasvirlanadi:

Gulzor aro ochib yuz, qilsang xirom bo‘lg‘ay,

Gul mast, sarv behud, beixtiyor nargis.

Ushbu misralarda ma’shuqaning gulzor bo‘ylab yurishi tabiatdagi barcha go‘zallikni harakatga keltiruvchi hodisa sifatida ifodalanadi. Gulning mastligi, sarvning behudligi va nargisning beqarorligi inson go‘zalligining tabiatga ko‘rsatgan ramziy ta’sirini ochadi. Shoir tashxis san’atidan foydalanib, jonsiz tabiat unsurlariga insoniy holatlarni ko‘chiradi. Bu esa tasvirning jonliligi va poetik ta’sirchanligini oshiradi.

Rojiy she’riyatida quyosh obrazi ham bir necha ma’noda qo‘llanadi. U ayrim o‘rinlarda ma’shuqaning husnini, boshqa holatlarda esa dunyo qudratining o‘tkinchiligini anglatadi. Xususan, quyosh obraziga bag‘ishlangan g‘azalida:

Oqibat tuproq aro kirmoqdin o‘zga chora yo‘q,

Taxti johing charx etib qilsang dag‘i afsar quyosh. [1, 58-b.]

misralari uchraydi.

Bu yerda shoir insonning dunyoviy mavqei va boyligi qanchalik yuksak bo‘lmasin, uning umr yakunida tuproqqa qaytishini ta’kidlaydi. Quyosh va toj obrazlari orqali eng yuqori martaba ham insonni foniylik qonunidan ozod qila olmasligi ifodalanadi. Demak, Rojiy ijodida an’anaviy ishqiy obrazlar bilan bir qatorda falsafiy-didaktik mazmun ham muhim o‘rin tutadi.

Rojiy Xorazmiy ijodida muxammas janri alohida o‘rin egallaydi. Mumtoz she’riyatda muxammas mavjud g‘azalga uch misra qo‘shish yoki mustaqil tarzda besh misrali bandlar yaratish orqali shakllanadigan janr hisoblanadi. Ushbu janr shoirning o‘zidan oldingi ijodkorlar bilan badiiy muloqotga kirishishi, ularning poetik fikrlarini davom ettirishi va muayyan g‘oyaga o‘z munosabatini bildirish imkonini beradi.

Rojiy muxammaslarining Navoiy, Ogahiy va Fuzuliy g‘azallariga bog‘langanligi uning adabiy qarashlari va ijodiy yo‘nalishini aniqlashda muhim ahamiyatga ega. Mazkur ijodkorlarning she’riy merosiga murojaat qilishi shoirning mumtoz adabiy an’analarni chuqur o‘zlashtirganidan dalolat beradi.

Navoiy g‘azallariga bog‘langan muxammaslarida mumtoz she’riyatga xos badiiy ifoda, fikriy izchillik va obrazlar tizimi davom ettiriladi. Ogahiy g‘azallariga bog‘langan muxammaslarda esa Xorazm adabiy muhitiga xos poetik mushtaraklik ko‘zga tashlanadi. Fuzuliy g‘azaliga muxammas bog‘lanishi esa Rojiy ijodining faqat mahalliy adabiy an’analar bilan cheklanmaganini, kengroq Sharq she’riyati tajribasiga ham tayanganini ko‘rsatadi.

Rojiy muxammaslarini o‘rganishda ularning manba g‘azal bilan munosabatini aniqlash muhimdir. Bunda qo‘shilgan misralarning asosiy g‘oya bilan uyg‘unligi, obrazlar davomiyligi, qofiya-radif tizimi va yangi poetik mazmunning shakllanishi alohida tahlil qilinishi lozim. Shu jihatdan shoirning muxammasnavislik faoliyati uning poetik tafakkuri va ijodiy mahoratini namoyon etuvchi muhim yo‘nalishlardan biridir.

Rojiy Xorazmiy ijodining e’tiborga molik jihatlaridan yana biri uning ijtimoiy-axloqiy mazmundagi she’rlaridir. Shoir ayrim asarlarida jamiyatdagi adolatsizlik, mansabdorlarning nopok faoliyati, ilm ahlining o‘z bilimiga amal qilmasligi va moddiy manfaatning ma’naviy qadriyatlardan ustun qo‘yilishini tanqid qiladi.

Uning “Nasihati hikmat” asarida qozilar va mullalarning ayrim salbiy xatti-harakatlari keskin tanqid qilinadi:

Qozi bo‘lub pora ola boshladi,

Xayir ishni qo‘yub sharrni ushladi.

Dunyo uchun shariatni tashladi,

Bilmayman, yaqinmu oxir uz-zamon.

Mazkur misralarda shoir ijtimoiy mavqe va diniy mas’uliyat o‘rtasidagi nomuvofiqlikni ochib beradi. Qozi adolatni qaror toptirishi, haq va nohaqni ajratishi lozim bo‘lgan shaxs sifatida tasavvur qilinadi. Biroq poraxo‘rlik uning kasbiy va axloqiy vazifasiga zid holat sifatida ko‘rsatiladi. “Xayir ish” va “sharr” qarama-qarshiligi orqali yaxshilik va yomonlik o‘rtasidagi ma’naviy chegara aniqlashtiriladi.

Shoir tanqidining asosiy obyekti muayyan kasb yoki ijtimoiy mavqe emas, balki shu mavqega ega kishilarning axloqiy mas’uliyatni unutishidir. Shu sababli uning fikrlari umumlashma xususiyatga ega bo‘lib, jamiyatdagi ma’naviy muammolarni badiiy aks ettiradi.

Yana bir misrada:

Mullalar etmadi ilmiga amal,

Shariat ishini aylamay jadal.

Fe’limiz buzub-ku ayladi kasal,

Bilmayman, yaqinmu oxir uz-zamon. [1, 16-b.]

deya ilm va amal o‘rtasidagi uzilish tanqid qilinadi.

Bu yerda shoir bilimning o‘zi insonni ma’naviy jihatdan komil qilmasligini, uning haqiqiy qiymati amaliy faoliyatda namoyon bo‘lishini ta’kidlaydi. Ilmli bo‘lish bilan birga, unga amal qilish ham zarur. Shu jihatdan Rojiy hikmatlarida ma’rifat, axloq va ijtimoiy mas’uliyat bir-biri bilan uzviy bog‘liq holda talqin qilinadi.

“Nasihati hikmat”ning yana bir muhim xususiyati uning shakliy jihatdan Ahmad Yassaviy hikmatlariga yaqinligidir. Har bir band yakunida takrorlanadigan “Bilmayman, yaqinmu oxir uz-zamon” misrasi she’rning kompozitsion yaxlitligini ta’minlaydi. Bu takror zamon ahvolidan norozilik, ma’naviy inqirozdan tashvishlanish va insonlarni o‘z xatti-harakatlari haqida o‘ylashga undash vazifasini bajaradi.

Rojiy bu asarida jamiyatdagi illatlarni sanab o‘tish bilan cheklanmaydi. Ularning tub sababini insonning axloqiy mas’uliyatni unutishi, moddiy manfaatga berilishi va o‘z

bilimiga amal qilmasligida ko‘radi. Shu jihatdan shoirning hikmatlari ijtimoiy tanqid va axloqiy-didaktik she’riyatning o‘ziga xos namunasidir.

Muhokama

Rojiy Xorazmiy ijodida tasavvufiy mazmun ham muhim o‘rin tutadi. Uning adabiy taxallusi ham bu jihatdan e’tiborga molik. “Rojiy” so‘zi arabcha kelib chiqishga ega bo‘lib, lug‘aviy va majoziy ma’noda umid qiluvchi, umidvor shaxs tushunchalarini anglatadi. To‘plamning so‘zboshisida ushbu taxallusning tasavvufdagi “rijo” tushunchasi bilan aloqasi izohlangan. Rijo insonning Yaratganga bo‘lgan umidi, ezgu amallar evaziga rahmat kutishi va ruhiy kamolotga intilishi bilan bog‘liq [1, 4–5-b.].

Shoirning “Iltijonomai Rojiy” asari uning munojot ruhidagi ijodiy izlanishlarini namoyon etadi. Asarda insonning ojizligi, hayotning murakkabligi, gunoh va tavba, ilohiy madadga ehtiyoj kabi masalalar aks etadi.

Jumladan:

Man g‘arib, ey Ibn hojib, dardima topmadim davo,

Kelmisham dargohingga istab madad hayron manam. [1, 6-b.]

misralarida insonning ilohiy madadga ehtiyoji ifodalanadi.

Bu o‘rinda “g‘arib” obrazi oddiy ijtimoiy holatni emas, balki ruhiy jihatdan ojiz, najot va yordam izlayotgan insonni anglatadi. Lirik qahramon o‘z imkoniyatlarining cheklanganini anglab, najot manbaini ilohiy qudratdan izlaydi. Shuning uchun ham munojotning mazmuniy markazida tavozelik, umid va iltijo tushunchalari turadi.

Rojiy ijodidagi tasavvufiy qarashlar uning ishqiy lirikasidan ham ayrim jihatlari bilan seziladi. Xususan, dunyoning o‘tkinchiligi, nafsga berilmaslik, qanoat va ruhiy poklik masalalari shoirning falsafiy mazmundagi g‘azallarida namoyon bo‘ladi.

Kel, ey Rojiy, g‘animat tut qanoat kunji oromin,

Er o‘lg‘on har kishi aslida arzi ehtiyoj etmas. [1, 55-b.]

misralarida qanoat insonning ma’naviy erkinligi va ruhiy osoyishtaligining muhim sharti sifatida talqin qilinadi.

Mazkur qarashlar shoir ijodining faqat ishqiy kechinmalar bilan chegaralanmasligini, unda insonning ma’naviy kamoloti va hayotiy qadriyatlari ham keng yoritilganini tasdiqlaydi.

Muhammad Yusuf Rojiy Xorazmiy faoliyatini faqat shoirlik bilan chegaralash uning adabiy-tarixiy qiyofasini to‘liq anglash imkonini bermaydi. U o‘z davrining bilimdon tarjimonlaridan biri sifatida ham tanilgan. Arab va fors tillarini puxta egallagani uning tarjimonlik faoliyatida muhim omil bo‘lgan.

To‘plamda Rojiy tomonidan fors tilidan o‘zbek tiliga tarjima qilingan “Lubb-i lavoyiq ul-qamar fi-l-ixtiyorot” asari haqida ma’lumot beriladi. Mazkur asar ilmi nujumga oid bo‘lib, 1855–1856-yillarda Xiva xoni Sayyid Muhammad davrida tarjima qilingan. Shuningdek, Rojiy Mirxondning “Ravzat us-safo” tarixiy asarining IV va V jildlarini o‘zbek tiliga tarjima qilishda ishtirok etgan [1, 17–18-b.].

Ushbu faoliyat shoirning til bilimi, tarixiy manbalar bilan ishlash qobiliyati va ilmiy tafakkuridan dalolat beradi. Ayniqsa, tarixiy mazmundagi yirik asarlarni tarjima qilish oddiy til bilish bilan cheklanmaydi. Bunda tarjimon asl matnning mazmunini, tarixiy atamalarni, muallif uslubini va bayonning mantiqiy izchilligini saqlashi lozim.

Rojiy tarjimonlik faoliyati orqali Xorazm adabiy muhitidagi ilmiy-ma’rifiy jarayonlarda ham qatnashgan. XIX asrda Xorazmda shakllangan tarjima maktabi arab va fors tillaridagi tarixiy, badiiy hamda ilmiy asarlarni turkiy tilga o‘girishga katta e’tibor qaratgan. Munis, Ogahiy, Komil Xorazmiy va boshqa ijodkorlar qatori Rojiy ham ushbu jarayonga o‘z hissasini qo‘shgan.

Demak, uning adabiy merosini o‘rganishda she’riy asarlari bilan bir qatorda tarjimonlik faoliyatini ham hisobga olish zarur. Chunki bu faoliyat shoirning dunyoqarashi, ilmiy saviyasi va o‘zbek adabiy tilining rivojlanishidagi ishtirokini anglash uchun muhim manba hisoblanadi.

Rojiy Xorazmiy ijodiy faoliyatini uning zamondoshlari bilan adabiy munosabatlari doirasida o‘rganish ham muhimdir. Xususan, Komil Xorazmiy va Ogahiy bilan bo‘lgan ijodiy yaqinligi shoirning Xorazm adabiy muhitidagi mavqeini belgilovchi omillardan biri hisoblanadi.

Komil Xorazmiy o‘z she’rlarida Rojiy va Ogahiyni o‘ziga yaqin hamfikrlar sifatida tilga oladi:

Komil, ne tong, gar ogah esa so‘z kamolidin,

Doim anisi Rojiy ila Ogahiy erur. [1, 9-b.]

Ushbu bayt Rojiy va Komil o‘rtasidagi adabiy yaqinlik, o‘zaro hurmat va hamkorlikni ko‘rsatadi.

Biroq manbalarda keyinchalik ular o‘rtasida kelishmovchilik yuzaga kelgani, saroydagi ayrim munosabatlar va fitnalar bu aloqalarga salbiy ta’sir ko‘rsatgani haqida ham ma’lumotlar uchraydi. Mazkur masala Rojiy shaxsiyatiga bir tomonlama baho berishdan ko‘ra, uni o‘sha davrning murakkab ijtimoiy-siyosiy sharoiti bilan bog‘liq holda o‘rganishni talab qiladi.

Rojiy she’riyatida uchraydigan ayrim hasbi hol ruhidagi g‘azallar ham uning shaxsiy kechinmalarini anglashda muhimdir. Xususan, quyidagi misralar o‘tgan kunlarga nisbatan sog‘inch va do‘stlik munosabatlarining buzilishidan tug‘ilgan iztirobni ifodalaydi:

Ne xush ayyom edi ul kunlarkim,

Olar ila tuzubon sozi vifoқ.

Yurur erduk qilibon ayshi nishot,

Orada yo‘q edi osori nifoq. [1, 12-b.]

Bu misralarda lirik qahramon avvalgi ahillik va do‘stlik muhitini sog‘inadi. “Vifoq” va “nifoq” tushunchalarining qarama-qarshi qo‘llanishi munosabatlarning avvalgi uyg‘unligi va keyinchalik yuzaga kelgan ziddiyatni ifodalaydi.

Mazkur she’riy parcha Rojiy ijodidagi hasbi hol xususiyatini ochib beradi. Shoir shaxsiy kechinmalarni ifodalash orqali do‘stlik, sadoqat, ishonch va insoniy munosabatlarning qadrini badiiy talqin qiladi.

Umuman, Rojiy va Komil o‘rtasidagi munosabatlar bilan bog‘liq ma’lumotlar Xorazm adabiy muhitida ijodiy hamkorlik bilan bir qatorda saroy muhitiga xos murakkab munosabatlar ham mavjud bo‘lganini ko‘rsatadi. Bu holat shoir merosini tarixiylik tamoyili asosida o‘rganish zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Xulosa

Muhammad Yusuf Rojiy Xorazmiy XIX asr o‘zbek mumtoz adabiyotining janriy va mazmuniy jihatdan rang-barang ijodkorlaridan biridir. Uning adabiy merosi g‘azal va muxammaslar bilan bir qatorda mustazod, murabba’, musaddas, qasida, hikmat va munojot kabi janrlarni ham qamrab oladi. Bu holat shoirning poetik imkoniyatlari kengligi, mumtoz she’riyat an’analarini puxta o‘zlashtirgani va turli mavzularda ijod qilish salohiyatiga ega bo‘lganini ko‘rsatadi.

Rojiy g‘azallarida ishq va hijron, visol va intizorlik, vafo va bevafolik kabi mavzular inson ruhiyatining murakkab kechinmalari bilan uyg‘unlashadi. Gul, bulbul, sunbul, nargis, quyosh va sarv singari an’anaviy obrazlar shoir tomonidan yangi mazmuniy munosabatlar asosida qo‘llanib, lirik tasvirning ta’sirchanligini ta’minlaydi. Ayniqsa, tabiat manzaralari orqali inson kechinmalarini ifodalash, tashxis, tashbeh va ramziy tasvirlardan foydalanish Rojiy poetik mahoratining muhim jihatlaridir.

Shoirning muxammasnavislik faoliyati uning Navoiy, Ogahiy va Fuzuliy kabi mumtoz adabiyot namoyandalari bilan ijodiy aloqalarini ko‘rsatadi. Ayni paytda, Avoz O‘tar tomonidan Rojiy g‘azaliga muxammas bog‘lanishi uning keyingi adabiy avlodga ko‘rsatgan ta’sirini tasdiqlovchi muhim dalildir.

Rojiy ijodining ijtimoiy-tanqidiy va didaktik yo‘nalishi ham alohida ahamiyatga ega. “Nasihati hikmat” asarida poraxo‘rlik, ilmga amal qilmaslik va ma’naviy mas’uliyatsizlik kabi illatlarning tanqid qilinishi shoirning ijtimoiy qarashlari ancha teran bo‘lganini namoyon etadi. Uning munojot va falsafiy mazmundagi she’rlarida esa insoniy ojizlik, tavba, qanoat, ruhiy poklanish va ilohiy umid masalalari yoritiladi.

Shuningdek, Rojiy Xorazmiyning tarjimonlik faoliyati uning adabiy qiyofasini yanada boyitadi. “Ravzat us-safo”ning IV va V jildlari hamda boshqa forsiy manbalarni

o‘zbek tiliga tarjima qilishdagi ishtiroki Xorazm tarjima maktabi rivojiga qo‘shgan hissasini ko‘rsatadi.

Shunday qilib, Muhammad Yusuf Rojiy Xorazmiy merosi XIX asr Xorazm adabiy muhitining badiiy-estetik xususiyatlarini, mumtoz adabiy an’analarning davomiyligini va davr ijodkorlarining ma’naviy-ijtimoiy qarashlarini o‘rganishda muhim manba hisoblanadi. Uning she’riy merosini qo‘lyozma manbalar, bayozlar va zamondoshlari ijodi bilan qiyosiy o‘rganish Rojiy poetikasining hali to‘liq ochilmagan jihatlarini aniqlash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Rojiy Xorazmiy, Muhammad Yusuf. Jamoling gulshanining bulbuliman: Tanlangan asarlar. To‘plovchi, nashrga tayyorlovchi, so‘zboshi, izoh va lug‘atlar muallifi M. Berdimurodova. – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2008. – 176 b.
2. Yusupov, Yu. Xorazm shoirlari. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at, 1967.
3. Mo‘minova, V. O‘zbek demokratik adabiyotida lirika. – Toshkent: Fan, 1979.
4. Laffasiy, Muhammad Amin o‘g‘li. Xeva shoirlari. – 1948.
5. Qayumov, Po‘latjon. Tazkirayi Qayyumiy. II jild. – Toshkent, 1998.
6. Sharipov, J. O‘zbekistonda tarjima tarixidan. – Toshkent: Fan, 1965.
7. Komil. Devon. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at, 1975.
8. Avoz O‘tar. Devon. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at, 1976.
9. Yassaviy, Ahmad. Hikmatlar. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at, 1991.